

Prinosi

PJESNIČKA I DUHOVNA OBZORJA IVANA MARTINCA (II)

Drago Šimundža, Split

II. DUHOVNA OBZORJA I RELIGIOZNA OBILJEŽJA MARTINČEVE POEZIJE

Kao što nije lako suvremene pjesnike umjetnički, stilski, jasno odrediti, jednako ih tako nije lako - zapravo, u mnogim je slučajevima još teže - duhovno i religiozno prozreti i predstaviti. Budući da njihova riječ po svojoj naravi zrači polivalentnošću, teško je sa sigurnošću utvrditi je li u njoj dorečena sigurnost ili otvorena sumnja; to teže, kad namjerno odiše dvosmislenošću, kontrarnošću i simboličnim odjecima, kakvih je puna moderna literatura.

Pjesničke kreacije "poetskog svijeta"

U prethodnoj smo analizi čas prije govorili o Martinčevim stilskim ekspresijama, mimoilazeći razvojne faze i misaone stadije. Sada bismo ih obvezno spomenuli i usputno napomenuli da uza sva zajednička prožimanja svaka zbirka nosi svoj svijet stapajući se jedna s drugom u zatvoreni sustav iskustvenih misli i pjesničkih kreacija.

Ipak, neki su odnosi vidljivi. Prve tri zbirke predstavljaju početni, slijedeće četiri zreliji stadij. Ovdje ćemo ih međutim nešto drugačije po sadržajnim krugovima dijeliti. Jer, usprkos sličnostima i različitostima, dvije se po dvije iz našeg kuta gledanja, kad promatramo temeljna nadahnuća, međusobno povezuju. Prvi krug čine *Elipse* (1962) i *Alveole* (1968). Jedna i druga, iako su *Elipse* izražajnije, stvaraju i ižaravaju pojmove i dojmove osobnog svijeta, paradoksalno: u skladu i kontrastu s postojećim, u životnom zovu i poetskom prkosu. Stih im je većinom nemiran, a duhovna obzorja siva: "sve postaje sivo kao most

/od čelika/ ...bezlično kao ...maska".¹⁵ Osnovna im se shvaćanja kreću u okvirima pomišljene zbilje, u kojoj se religiozna prisutnost tek uzgredno pojavi. S jedne se strane osjeća zov mladosti: "jer moć vrije / slast u koži mili"¹⁶, a s druge čar oporbe i prkosa prema prizemljenoj stvarnosti, "voštanim bogovima" i prolaznosti. Pa ipak, iako ispijanje "čaške cvijeta" vodi do razočaranja, pjesnik prihvaća igru: "započnimo sve iznova / i bit ću sjena...vrisak / proziran blijed tamni kolobar prazan / crn u sebi...krvav kazan / vreo... smrt i život... zagrljaj ...i posljednja nit nek crkne...i stisak i stisak / tuga... kako zvuči/ tumaranje tmurnom udolinom... tuga".¹⁷ Ta "tuga" s vremena na vrijeme čini da se i sam život doživi u su-vremenskoj ravnodušnosti: "i zaista mi postaje svejedno / što sam sve bliži jednom drugačijem životu jednostavne neovisnosti/ a sve dalji od ovog pejzaža koji trenutno nazivam životom"¹⁸. U toj neodređenoj magmi Martinac poput Tina,¹⁹ na momente, ne shvaća ni svoj svijet ni sebe: "protežem se neobjašnjiv...romore/ brzaci u žilju... za sebe samog neuhvatljiv / rastočen u bilju... vlastitom oku neshvatljiv".²⁰

U takvu obzorju egzistencijalne trpkosti metafizičke odrednice ostaju prekrivene konkretističkim naslagama životnih nemira u kojima se miješaju protesti i strasti, želje da se "otkupi krvava zloća" i otkrije "putokaz van vremena", ali i neutaživa čežnja za užitkom, bez ikakvih "klovnova stida": "... prisloni oko na sreću / pokušaj dušom u vreću / neispunjenih želja... / vrijeme ide".²¹ Povremena misao na smrt - koje ima dosta u *Alveolama*: "Smrt je svugdje oko mene"²² - smiruje ton i refleksivno djeluje, ali bez jačih religioznih osvjetljenja. I premda pjesnik pomodno poziva na molitvu²³, za sve i svakoga, tako da se to može različito shvatiti, u prvom su mu razdoblju duhovna obzorja izrazito vremensko-ljudska, a religiozne konotacije tek primjetljive u rijetkim naznakama i usputnim asocijacijama. Pojednostavnjeno rečeno, u mladog se Martinca osjeća nutarnja napetost, za koju se ne bi reklo da je jasno određena. Istini za volju, nema teoretskog ateizma (praktičnog ima), ali ni vidljivog teizma. Vrijeme je to, valja upozoriti, kad u našoj književnosti, nakon socrealističkog Agitpropa, započinje druga etapa slobodnijih literarnih oblika,²⁴ u kojima

¹⁵ *Peto povećerje, Alveole*, str. 14.

¹⁶ *Treća pjesma, Elipse*, str. 30.

¹⁷ *Sedma pjesma, Elipse*, str. 39.

¹⁸ *Prvo podneblje, Alveole*, str. 37.

¹⁹ *Usp. Tajanstva*, I.

²⁰ *Četvrta pjesma, Elipse*, str. 32.

²¹ *Osma pjesma, Elipse*, str. 41.

²² *Slijepi vojnik, Alveole*, str. 28.

²³ *Četvrto podneblje, Alveole*, str. 41-42.

²⁴ *Usp. D. Šimundža, Religiozna upitnost hrvatske suvremene književnosti*, u: *Bogoslovska smotra*, LV, 1985, br. 3-4, usp. str. 393-397.

se više osjeća propinjanje za subjektivističkim i metafizičkim nego religioznim temama.

Ivanovska tematika i "privatni" religiozni svijet

Iako "bijeli jahač", naziv prvog odjeljka u *Elipsama*, podsjeća na Ivana Zebedejeva - alias sv. Ivana apostola - ili, bolje, njegova apokaliptična viđenja²⁵, tek se u *Patmosu* (1970) - premda je svojim izazovima i nemirom vrlo blizak prvim dvjema zbirkama, u punini nazire Martinčeva sklonost prema najmlađem i najdugovječnijem Kristovu učeniku, glasniku beskrajne ljubavi i vječnoga Logosa u tajni Božjega bića. S *Patmosom* se na svoj način povezuje *Aura* (1975), u kojoj pjesnik, u kombinaciji očito svojih i Ivanovih doživljaja izjavljuje: "Vidio sam početak i svršetak / Sliku i slavu božju".²⁶ U tom su ivanovskom smislu, *Patmos* i *Aura* nova, ivanovska i s tim u vezi, asocijativno, biblijsko-religiozna etapa.

Patmos je, zaustavimo li se malo na njemu, varijabilan i misaono vrlo neodređen. Predlošci su mu biblijski i u tom smislu religiozni, što ne bismo mogli tvrditi za duh njegova poetskog tkiva. Radije bismo rekli da mu je, kao i u prijašnjim zbirkama, "poetska konstrukcija" od posuđenih tekstova i autorske kreacije bez čvrstog prihvaćanja i pjesničkog doživljavanja ivanovskih nadahnuća. Bitno ga obilježava neobična montaža isprepletenih misli i navoda, prividnih slaganja i stvarnih razlikovanja, tako da se može kazati kako Martinac, nadahnjujući se na Bibliji i nekim drugim izvorima, ponovo stvara svoj svijet, ovaj put "privatno religiozni". Pa ipak, *Patmos* je, kako rekossmo, zajedno s *Aurom*, važan iskorak prema novim duhovnim i religioznim obzorjima.

Koja su to i kakva obzorja?

Prije svega poetska, bez obzira na misao, ideju i poruku, Martinacu su na ovom stadiju važne njegove, kad uspjelije, kad manje uspješne, pjesničke konstrukcije ili, točnije, stvaranje i poetsko izražavanje svojih shvaćanja i odnosa. Religiozna mu riječ pri tome nije nikakvo mjerilo i određenje. Ona je samo sredstvo da se na vješto kamufliran način izrazi nova kombinacija. Vidjet ćemo to odmah u formalno molitvenom stihu, u *Molitvi za Danas*:

Moli za nas i za naše grijeh
čudotvorko konačnoga svijeta
da nam bude naklonjena
ruža smrti
ruka onog cvijeta
što izrasta svake noći

²⁵ Usp. *Jahač na bijelcu*, Otk 6,2.

²⁶ *Drugo pismo*, *Aura*, str. 10.

iz umorne glave
kao crni pas
Moli za nas i za nas i za nas
prijateljice
jer tvoja je molitva poput otrgnute grane
dok traje
što manje to bolje dok traje ovo otrgnuto Danas

(*Patmos, Molitva za Danas*)

Moderna je - što ne? - ova molitva. Možda po sebi i nije loša! Ali je po svom stilu bliža pjesničkom nego religioznom doživljaju, s kojim na svoj način "korespondira". Ne bih kao dokaz za to navodio različite "varijacije" na biblijske tekstove; dovoljna će biti autorska pjesma *Kruh i vino* kao ilustracija cijelog *Patmosa*:

Idi i kupi janje i zdjelu gorkog zelja i ražanj u šumi isijeci
Idi i kupi janje i kupi zelja i kupi ulja i kupi soli i kupi kruha
za 13 ljudi
Večeras je pokladni praznik za Martu i Mariju
za Andriju i Šimuna za Petra i Petrovu djecu
(Večeras plače Rahela za svojim prvorođenim djetetom)
Idi i kupi janje i kupi zelja i kupi ulja i kupi soli i kupi vina
za 13 ljudi

Ne bismo rekli da pjesnik zlorabi asocijativni tekst, da se izruguje ili suprotstavlja Bibliji, odnosno da stvari banalizira. Ne! On stvara svoj odnos, svoju poetsku viziju na biblijskom predlošku. I to filmskom montažom, a ne nadahnutim doživljajem. Nazorska su mu, etična i religiozna gledišta pri tome sekundarna; u službi su ekspresije i novih eksperimentalnih modela.

Usprkos tome, spomenuti je "iskorak" ipak očit. Poetska igra i književna kompozicija ne polaze više od fiktivnog gradiva i recipročnih "su-odnosa" pjesnikove subjektivnosti i ovovremenske zbiljnosti kao u *Elipsama*, već od dobro poznate podstave, biblijske, ivanovske. Stvari se, očito, u mnogočemu mijenjaju. Stil i pjesma dobivaju nove motive i oblike. Pjesnik međutim ostaje svoj. Promijenio je podstavu i ponešto odnose. No, unatoč tome, u svom se kreiranju radije poigrava odabranim predlošcima nego što se na njima nadahnjuje. Ukratko, stihovi su mu puni Biblije: navoda, varijacija, aluzija, *Patmosa* i njegove simbolike, vjere - ali bez religioznog srca i sigurne vjerničke duše. Dapače, pakatkada se osjeća po koja izazovna slika, aluzija ili riječ koje, što ne mora biti točno, naoči sarkastično zvuče:

U početku bijaše kamen
i njegova projekcija u moru
(Krupni kamen dao si njima
koji svaku slast u sebi ima

kvatrilijun kvatrilijuna godina radosti)
U početku bijaše kamen (...)
i uz njega kamen
kolajna u moru
(Evo Brav Božji
evo koji uspravlja grijehе svijeta)...

(*Patmos, Tragovi na kamenu*)

Dobar poznavatelj Svetog pisma sjetit će se Ivanova Prologa: "U početku bijaše Riječ, i Riječ bijaše u Boga - i Riječ bijaše Bog." (Iv 1, 1), kao i Krstiteljeva svjedočenja za Krista: "Evo Jaganjca Božjega!" (Iv 1, 36). I pjesnik, očito, to dobro zna. Međutim, on stvara poetske kombinacije, u korespondenciji s religioznim, na svoj način "moderniziranim" travestijama. Pitanje je samo koliko su te varijacije izraz autorove težnje za neobičnim i novim, što smo uočili u stilskim pokušajima, a koliko, možda, smišljena izokretanja i namjerna travestiranja. Martinčeva "ljubav prema kreiranju privatnog svijeta"²⁷ i strast za modernitetima, o čemu smo govorili u prvom dijelu, navode nas da i misaone novotarije shvatimo u istoj funkciji, u stilu poetskih modifikacija. No činjenica je da rado isprepleće svoje i Ivanove misli, mijenjajući češće Ivanove u svoje nego svoje u Ivanove. U stvari, dok gradi i izražava svoj svijet, on olako i svoje nemire, upitnosti i sumnje "posuđuje" svome Imenjaku. Zbog toga se nerijetko susrećemo s neočekivanim Ivanom (usp. *Johannis XIII, varijacije*), sa sumnjivim aluzijama i izričajima (*Tragovi svjetlosti*), s nekim dvojenjima (*Tragovi na drvu*) i agnostičkim odjecima (*Tragovi stopala*)...

Ipak, bilo bi pretjerano, ako ne i pogrešno, na ovom drugom stadiju sumnjičiti Martinca ili ga pak proglasiti nevjernikom. Naprotiv, on se jednostavno samosvojno umjetnički ponaša. Potaknut Biblijom i kućnim odgojem, namjerno se vraća religioznom ambijentu, doživljava ga i izražava na svoj način, više umjetnički nego pravovjerno vjernički, dogmatski. Evo kako on sam to tumači:

Ja ne priznajem
svojevrsno stanje Adamovo
narav njegova grijeha
niti prijelaz istoga grijeha na nas
Ta je lomača izgorjela u sasvim drugačijem krajoliku
i nema ništa zajedničkog
s prirodom naše nedostojnosti.

(*Aura, Nedostojnost*)

Međutim, uz navedeno suprotstavljanje biblijskoj poruci i crkvenom učenju, odnosno, uz spomenute i nespomenute prijepore, odstupanja, travestije i skepsu, on se čvrsto drži kršćanskoga obzorja i

²⁷ Usp. 666, *Patmos*, str. 32.

njegovih koordinata. Ne bi htio "živjeti u gradu / ... gdje se zlo / veselo i vedro / čini po savjesti". Ima "u sebi nemir/ ima(m) nesigurnost", ali unatoč svemu, za nj "život nije ništa drugo nego polovica cjeline". Jer, u njegovu obzoru postoji i "druga polovica". Prekogrobni mu je svijet realna stvarnost (*Šesti list*). U tom bi svjetlu rado prihvatio smrt: "da skamenjen nisam od silna straha / što milost mi božja ne prolazi kičmom" (*Sedmi list*).

Od poetske do biblijske imaginacije

Pohvale su (1981), kako rekosmo, pjesnikova konstrukcija poetskog hommagea; više odaju umjetno propinjanje za imaginarnim nego za realnim odnosima. Poetski pripadaju zrelijem razdoblju, ali ne zatvaraju zaseban misaoni krug te u tom smislu ne predstavljaju poseban stadij već poetsku fikciju. Pjesnik je ponesen svojim izumom i sav tone, kako bi rekao Gaston Bachelard, u vlastitim sanjarijama. Iako je svjestan Borgesove poruke da snovi "nemaju kraja" ili da je "u posljednjem ključ", potpuno im se predaje. Lepršavo se stoga u simboličnu stihu zatvara u svoj poetski zanos i smiono vraća na početak. Ipak, i u tom zanosu ili, bolje, zajedno s njim dovoljno jasno izražava tajanstveni odsjev stvarnosti i prigušen šapat "odlazećih": kako sve brzo prolazi i nestaje s lica zemlje. Dapače, na kraju upozorava, kako se već za života "pod šešikom" skriva "prah od kojeg zaborav je satkan".

Novi stadij, međutim, naznačuju *Pisma Teofilu* (1985) i *Ulazak u Jeruzalem* (1992), koliko tematsko-stilski, toliko misaono, rekao bih prije svega mistično, sudbinski religiozno i refleksivno. Jedan i drugi naslov biblijskog su podrijetla. I stihovi su im, u *Pismima* općenito, u *Ulasku* djelomično, nadahnuti na Bibliji ili barem aludiraju na svetopisamske misli i poruke; dapače, naoči religiozno djeluju. Pjesnik ih s jedne strane zamišlja i ostvaruje odveć realistički, s druge mistično, u neobičnom nadahnuću i doživljaju. Sve više ga zaokuplja transcencija te u nekom osobnom transferu svoj svijet utkiva u biblijsku zbilju, a biblijske misli i asocijacije, stvarno i simbolično - najbolje rečeno, mistično - u svoj životni put.

Predstavljajući stilske varijacije, vidjeli smo nekoliko stihova i pjesama, koje na to podsjećaju. Sad ćemo ih izravnije pogledati i sigurno neke stvari uočiti. Dakako, ponovo se nalazimo na sklisku tlu. Jer, svoj mistični doživljaj i biblijsku podlogu pjesnik, normalno, prenosi živom riječju i zadanim simbolom, koje stalno prate životna magma, poetske imaginacije i kontrarna razmišljanja: s jedne strane smireni odsjevi vjere, s druge tajnovite upitnosti nad kršćanskom baštinom i iskonskom sudbinom - poglavito u apokrifnim slutnjama i nemirima, koje u *Pismima* vješto "podmeće" apostolu Ivanu.

Pisma su u tome najkarakterističnija. Svojevrsan su nastavak *Patmosa*, sa svim njegovim vrlinama i manama. Promijenila su dobro stil, zaronila duboko u iskustvo i povijest, biblijska svjedočanstva

i filozofiju života, ljudsku stvarnost, ali su, za uzvrat, uporno zadržala već nam poznatu maniru, u kojoj pjesnik smiono miješa slojeve i razine, svoje i Ivanove, služeći se Ivanom da izrazi sebe.

Apokrifnost je ovdje očita i književno prihvatljiva. U težnji da slikovitim literarnim stilom što vjerodostojnije izloži moderne slutnje i skeptična razmišljanja, Martinac se poslužio religioznim "ambijentom": U vezi s tim postaje "stenograf" Apostolovih reminiscencija i "souffleur" neočekivanih kombinacija u epistularnom obliku, koji s jedne strane izvrsno kamuflira, a s druge mu omogućuje da u "ich formi", na smiren i analitičan način, svojevrsnim postupkom "tijeka svijesti", izloži neke duhovne, društvene, etičke i nadasve religiozne poglede, vjeru i skepsu, odnosno da ih sa svim današnjim osobitostima prenese u Ivana, u njegova razmišljanja i pismenu poruku.

Dakako, stil ovdje nije presudan; bitna je "konkordancija". Međutim, autor je kao književnik nije mogao do kraja prihvatiti. Jer, na srcu mu nije bila kronika ili ponavljanje poznatih Apostolovih misli već književno djelo. Zato je, vičan uočavanju detalja i (filmskoj) montaži, smišljeno pomiješao razine, svetopisamsku, Ivanovu, i ljudsku, svoju, bolje reći našu, ovovremensku. Apokrifnost se tako poistovjetila s literarnom fikcijom, slojevi "poravnali" i jedan Ivan sasvim spontano "prešao" u drugoga, ljudska optika u božansku poruku i obratno, da je na prvi mah i vještu poznavatelju biblijskog svijeta i ivanovskog duha teško lučiti što je što i čije je čije.

Koliko je moguće to shvatiti i lučiti ili, što se o svemu tome može reći s teološkog motrišta?

Teološka obilježja i osnovni smisao "Pisama"

Prije svega zanimljivo je da se post-moderni pjesnik poslije, religiozno gledano, početnog "indiferentnog" i, kako smo naznačili, "prije-lazno-intrigantnog" stadija, odnosno "fiktivnog" zaleta u poetski svijet mašte, nakon nekoliko filmova humanističko-kršćanskih nadahnuća, ponovo poetski vraća biblijskoj tematici. Bez obzira koliko to može biti duhovna metanoja, zanima nas konkretna riječ. Jer, djela žive svojim autonomnim životom. Međutim, činjenica neospornog prožimanja biblijskih misli i literarnih modusa, autorovih i ivanovskih videnja, zahtijeva obziran pristup i potrebno lučenje smišljeno pomiješanih slojeva. To više što su *Pisma Teofilu*, zasad, najrefleksivnije Martinčevo djelo. Stilski najujednačenije i misaono, apokrifno, vrlo konzistentno. Autor ga, s mnogima, posebno cijeni. No, ipak, moramo napomenuti da mu se teološki različito prilazi. Dok neki u njemu vide biblijsku epopeju,²⁸ drugi slute literarno-ateističku viziju²⁹. Premda smo svjesni da bi cjelovita raščlamba otkrila dokaze za jedno i drugo - jer, vidjet ćemo, ima toga - naša kritička prosudba mora poći drugim putem.

²⁸ Naprimjer pjesnik Mate Raos.

²⁹ Usp. Tomislav Ketig, *Odjek*, Sarajevo, novembar 1985, br. 21.

Pisma su prije svega književna kompozicija; u tom im svjetlu treba i ovdje prići.

Duhovno im je obzorje izrazito religiozno, biblijsko. U svakom od 18 apokrifa "govori" sv. Ivan, intimno i blisko, o evanđeoskim uspomenama i svojim refleksijama, dodajući neka nova sjećanja i podatke, ali ne više kao nadahnuti apostol Riječi ili, bolje, ne samo kao apostol, već kao (običan) čovjek, u novom svjetlu kritičkih sagledavanja i naknadnih razmišljanja, s apostolskom vjerom i ljudskom upitnošću, nemirnom i zamorom, strahom i povremenom sumnjom, u stilskim preinakama i vještoj montaži, koja s vremena na vrijeme biblijskim stilom potkrepljuje autorova gledišta.

U tom vrlo složenom i vješto kamufliranom tkivu uporno se ponavljaju različiti životni i sudbinski refleksi s očitim naglaskom na dva osnovna plana: religioznom, ivanovskom, i poetskom, autorovu, koji u Apostolov svijet unosi ljudske kušnje, nemire, strahove i nedoumice. Prvi je općenit, jasan i vidljiv, drugi ga, kako ćemo vidjeti, pritajeno prati te ga, provjeravajući ga uporno u skeptičnu tonu i apokrifnu stilu, na naš moderan način raslojava. Čujmo najprije prvi, opći:

Dragi Teofile

Bio je petak, prvi petak nakon uštapa u mjesecu travnju (...)

i nitko od nas još nije znao da ono što je stvoreno

ne može biti srušeno

ali On je znao, i prije i tada na Lubanjištu

i nagnuvši malko glavu reče:

Ženo, evo ti sina!

i meni reče: Evo ti majke!

i uto se razdrije Nebo,

odozgor dodolje i po sredini,

ne ovaj vidljiv prevjes što ga zovemo nebom

nego ono Nebo - Nebo neba, košulja Boga, Teofile (...)

a kad nastade večer

jedan od uglednijih vijećnika imenom Josip,

čovjek čestit i pravedan, pristupi Pilatu

i zaiska mrtvo tijelo (...)

i položi u grob izduben u stijeni

i dokotrlja velik kamen na grobna vrata (...)

a po suboti, o izlasku sunčevu, dođosmo (...)

i vidjesmo mladića u bijeloj haljini (...)

i odmaknut kamen

i reče nam mladić u blistavoj haljini:

Njega tražite?

Nije ovdje!

Izišao vam je u susret!

I doista, opazismo povoj i ubruse gdje leže

a On se već ukazao dvojici dok su išli u selo
a potom svima skupa (...)

I Petar ga zapita, pokazujući prema meni: Gospodine, a što
s ovim?

i On mu odgovori: Ti idi za mnom, on zna što mu je činiti!

i rasta se od nas

i bi uznesen

*a ja, u onoliku čudu, jedva jedvice shvatih
da time prestaje nauk, počinje iskušenje*³⁰

i bi tu Marija, Isusova majka

i od tog časa uzeh je sa sobom (...)

mladost nam se obnavljala kao orlu, Teofile

Prolazile su jeseni i zime, ljeta i proljeća,

a jedne noći, na moju prepast,

pod prozorom se ukaza Mihovil rekavši

da ga je Krist poslao i da će Duh Utješitelj

okupiti svu braću raspršenu po svijetu uz odar Marijin

Bio je kolovoz, kočoperni kolovoz

Anđeli-svirači uznesoše mrtvački kovčeg iznad Kafarnauma (...)

*(O Mariji, smrti Marijinoj i mnogim kišama
što su od tada pale)*

Kako vidimo, osnovna je naracija najvećim dijelom biblijski autentična i teološki ispravna. Ovdje se u navedenom tekstu potvrđuje božansko znanje i pashalna tajna, golgotski događaji i čudesni znaci, pokop i uskrsnuće, ukazanje i uzašašće; štoviše, i Marijino uznesenje.

Međutim, u navedenom se tekstu, kao i u cijelom djelu - to treba uočiti i uvažiti - ne iznose samo dogmatske istine, već ljudski nemiri i neminovne kušnje: "a ja", priznaje Apostol, "u onoliku čudu, jedva jedvice shvatih da time *prestaje nauk, počinje iskušenje*" (kušnja). Naravno, sam autor je za to odgovoran. Namjerno se "poigrava" ljudskom stvarnošću, kako bi djelo dobilo na zamišljenoj poetskoj autentičnosti. Konceptija je takva i ne treba se čuditi što pripovijedanje nije ortodoksno, već prividno religiozno, apokrifno.

U stvari - i to ćemo vidjeti - pjesnik zbog svoje koncepcije i metodskog postupka unosi dah nemira u cjelokupni projekt, tako da sam Ivan već na početku izražava nesigurnost: "Osvrćem se u krajeve pamćenja promatrajuć svoje bivše dane / Možda sve to nije istinito! Možda je sve to istinito!"³¹ U stvari, spomenuto "iskkušenje" uvjetuje takav govor, dodatna sjećanja i razmišljanja, koja izazivlju stanovite nesporazume i dvoumljenja:

³⁰ Potcrtao D. Š.

³¹ *O Mariji...*, Pisma, str. 22.

O, Bože!

U trenucima utučenosti pada mi na um da sam sâm,
sâm kao krčag, posljednji od posljednjih

Ustajem

Prilazim prozoru

Obazirem se

O, Bože, kakva pustoš!

I zdesna i slijeva u me bulji pustoš,
urasta u obraze u grudi (...)

Evo nedoumice

(*Pisma iz Efeza, V*)

Te se nedoumice, strah, nemir, nesigurnost i sumnje - s jedne strane sasvim ljudske, s druge nimalo apostolske - češće ponavljaju, tako da uz čvrste biblijske misli i religiozna uporišta, kojih se ni autor ni Apostol ne odriču, potihlo razbijaju očekivani dojam svetopisamske inspiracije, od koje pjesnik namjerno bježi. Montaža je izrazita, s naglaskom na vjeri i "kušnji" koja se, iako ni u jednom času ne pobjeđuje, stalno - kad skriveno, kad otvoreno - nameće, svodeći Ivanova "pisma" u Martinčevoj književnoj varijaciji na suvremena dvoumljenja i psihološke nemire.

U takvoj ulozi Apostol ne potvrđuje do kraja svoju riječ već je "posuvremenjuje" namjernim psihologiziranjem i ovovremenskim relativiziranjem, putem nutarnjih monologa i ispovjednih priopćenja. Jednom ga pri tome zatičemo s nesigurnošću u osobno povjerenje³², drugi put pod teretom prijekora oca i majke³³; jednom u bojazni od kazne, drugi put s osjećajem krivnje zbog progona i mučeničkih svjedočenja³⁴, nekada u naslućenom prijeporu s objavljenom istinom³⁵, dok ne otkrijemo da mu sumnja postaje metodom konstantom svih rasprava i razmišljanja: "čim zarudi zora, čim prva sunčeva zraka padne na krevet, uspravljam se sumnjajući u sve."³⁶

Vratimo li se sada časkom već navedenom tekstu u prvom dijelu, u vezi s "biblijskim" stilom, o Rahelinu umiranju i Ivanovim kušnjama u obliku sumnja, vidjet ćemo što ga sve muči: trojstvo, istina, red, začće, smrt; zatim određeni religiozni prijepori: "da ljudsko može prijeći u nad-ljudsko, da je smrt kazna, da je Nebo / rastavljeno od Zemlje, da je nagrada Zemlje, i da smo u stanju, ovakvi / kakvi smo, nositi teret iskušenja".³⁷

³² Usp. *Pisma iz Efeza*, VII.

³³ Usp. *Pisma iz Efeza*, X.

³⁴ Usp. *Pisma iz Efeza*, VII. i X.

³⁵ Passim.

³⁶ *Pisma iz Efeza*, VII.

³⁷ Usp. ovdje prethodnu stranicu.

Dakako, svi se ti nemiri i strahovi, upitnosti i traženja mogu psihološki razumjeti. Jer, i Apostol je čovjek. I on je sigurno, kao i Petar, na svoj način u kušnjama posrtao i ponovo se u Kristovoj prisutnosti nadahnjivao. U tom smislu, posebno u spomenutoj koncepciji psihološke analize i književnog tkiva, u tematici kušnje koja je najavljena, mnoge su stvari same po sebi razumljive - pa kad se o njima i ne radi, kad ih točno i ne odgonetnemo i međusobno ispravno ne povežemo.

Jedan "domišljaj" je, ipak, u svjetlu našeg izlaganja nerazumljiv: Kristova priča koju je, obznanjuje Ivan, sam Krist ispriповjedio na Gori blaženstava: kako mu se, kad mu je bilo dvanaest godina, ukazao Erastoten, predstavnik ljudske mudrosti, i uputio ga da ne piše knjige, već da propovijeda ljudima. I to ne samo nerazumljiv, nego čak, gledamo li ga biblijsko-teološki, kontrarno indikativan. Jer, iako se nalazi na autorovoj crti namjernog isprepletanja vjerske stvarnosti i ljudske mudrosti i u svezi s "mladim časnikom", u istoj priči, u kojemu autor na svoj mističan način vidi sv. Franju Asiškoga, teološki je neprihvatljivo da "čuvar svitaka" "otkriva" Isusu ono zbog čega je došao, zbog čega ga je Otac poslao i Duh pomazao. I makar ta priča završava o "pješčanom satu", simbolu vremena, koji se ne smije popraviti nego razbiti, kako bi se izborio "pristup među one koji će se naći" uz Gospodina "kad se budu vagale duše u dolini Ezdrelonskoj", Eratostenova pojava, makar kao epizoda, povećaje sumnje u pjesnikova odstupanja od teologije i ortodoksije.³⁸ Bilo bi pogrešno na temelju ovoga zaključiti da ih pjesnik mimoilazi. Naprotiv, on o njima itekako vodi računa, ali ih poetski i konceptualno podređuje svojoj viziji, poeziji i djelu, kako bi sa sigurnošću mogao zaključiti: "o nama ovisi, isključivo o nama ovisi, hoćemo li u svemu tome prepoznati stvarnost ili izmišljotinu".³⁹

Očito, navedena se tvrdnja izravno odnosi na kršćansku kristovsku zbilju, ali ovaj čas i na autorove neobične konstrukcije, koje formalno izmišlja, a realno u sebi i oko sebe vidi, kroz vjeru i nevjeru, potvrđivanja i sumnje, prihvaćanja ili neprihvaćanja Riječi. Ipak, ostanimo na autorovu konceptu i na našem teološkom pristupu djelu.

³⁸ Usp. *O propovijedi na Gori. U svezi s Eratostenom i svojim tumačenjem moram dodati da vjerujem da autor nije imao nakanu savjetom mudrog Eratostena (284.-192. prije Krista), matematičara i astronoma, najučenijeg među učenicima svoga vremena, izazvati sumnju u Kristovo poslanje, preegzistenciju i božansko znanje. Na ideju su ga dovela njegova mistična nadahnuća, koja u svezi s određenim računanjima povezuju Eratostena sa sv. Franjom Asiškim (u pjesmi "mladi časnik"). Ovdje je međutim riječ o dojmu koji stječe čitatelj, i ne sluteći mistične razloge. A taj dojam, s teološkog gledišta, u najmanju ruku izaziva čuđenje što u pjesničkoj konstrukciji ljudska mudrost upućuje Isusa, a ne Duh na kojega se poziva i kojega izrijetkom spominje starozavjetni prorok (Iz 61,1). U stvari, takav bi "iskorak", kad ne bi bilo drugih naznaka, mogao ostaviti dojam samo ljudskog nadahnuća, bez božanske stvarnosti, to više što je priča ubačena u najsvečaniji čas Isusova nastupa.*

³⁹ *Pisma iz Efeza, XI.*

Ključ je cjelovitog razumijevanja u navedenoj tvrdnji. Stoga je, da bismo bolje razumjeli *Pisma*, pročitajmo još jednom! Kad je shvatimo, vidjet ćemo da su dosadašnja zapažanja samo dio opće cjeline. A cjelina je uvijek važnija od dijelova. Ne smijemo je ni ovdje suditi po jednom ili drugom vjerničkom ili nevjerničkom stavu, misli i izričaju. Jer, na koncu konca, nije riječ o biblijskoj provjeri i Apostolu, već o našem prihvaćanju. Ivan je samo posrednik. Riječ je o suvremenom čovjeku, današnjem intelektualcu i njegovu pristupu vjeri, konkretno kršćanstvu, o biblijskoj stvarnosti i pozitivističkoj sumnji u ljudskom iskustvu i osobnom provjeravanju.

Na to nas upućuje Ivan, kojemu - tobože - nije dosta da Bog "sve zna", već mu je važno da i on zna; sama ga narav na to sili:

Dragi Teofile,

Noć je najčešće odmor za neuka čovjeka, za onog koji živi tamo gdje je rođen, koji ne obilazi sumnjive nastambe, skrovišta gubavih

za nj je svaka noć predah od onog što je započeo i što kani okončati, za nj DA, ali NE i za mene

(*Pisma iz Efeza*, XI.)

Znamo, rasprava je apokrifna, književna, a ne nipošto dokumentarna, povijesna ili ortodoksno-religiozna. Kroz Ivana smišljeno progovara moderni intelektualac, umjetnik, a kroza nj, kroz njegova razmišljanja i sumnje suvremeni, pozitivističko-subjektivistički, naš svijet. Zbog toga, konačno, pjesnik ne slijedi Bibliju. Naprotiv, da bi ostvario svoj plan, vješto kombinira i montira, prihvaća Ivanova polazišta i istodobno u njih sumnja, služeći se i u tome Apostolovim autoritetom. Pri tome je, ponovimo, osobno dovoljno otvoren, štoviše religiozan. No, kako ne izlaže, bar ne primarno, svoju ispovijed već suvremenu duhovnu zbilju, u kojoj svetopisamska svjedočanstva "prolaze" kroz osobnu svijest i njezin "kriterij", što nedvojbeno prihvaća, zaključuje: "o nama ovisi, isključivo o nama ovisi, hoćemo li u svemu tome prepoznati stvarnost ili izmišljotinu". U toj se projekciji u stvari odvijaju svi "znakovi i čudesa", biblijska kazivanja i Ivanova sjećanja, iskonska povjerenja i neodoljive sumnje, mistična značenja autorovih snova i jave.

Religiozni je izazov ili, recimo tako, slabost ovog apokrifa što Apostola pretvara u našeg skeptičnog suvremenika, dok mu je teološka prednost što ga predstavlja kao plemenita čovjeka i, uza sve izazove koje smo spomenuli, ustrajna vjernika. Za njega, a to znači i za pjesnika, kršćanstvo nije izmišljotina, koliko god mu se nametale i takve kušnje, nego božanska stvarnost, koja se iskustveno doživljuje.

U tom smislu ne traži "Bogodokaz" u racionalnom svijetu, već u životnoj praksi: u toplini i ljubavi, u oprostima i pomirenju, u vjeri u

svoje srce kad ga "ne optužuje".⁴⁰ Svjestan je, kaže, kušnje i slabosti, ali njih se ne boji. Naprotiv, boji se onih koji ne vjeruju u svoju slabost, koji su bogomdani suci i osvetnici; boji se i "progonjenih, uhićenih i zatočenih... da ne postanu temeljac budućih osveta... da ne postanu prsten s kojim će se svi vjenčavati".⁴¹

Konačno, bez obzira na autorove izazove i montaže, temeljne su mu istine jasne, koliko osnovne kristološke - neke smo u početku spomenuli - toliko i one najopćenitije: da Bog jest i da se treba s njim susresti, čuti konačnu riječ. U toj optici *Pisma* jasno poručuju da se "život mijenja, a ne završava". Svjestan kako sve što nam "nije dano u baštinu" "iščezava", autor velikim slovima ispisuje "VITA MUTATUR, NON FINITUR"⁴², a u posljednjim stihovima potvrđuje osnovno uvjerenje "da smrt nije ništa drugo nego šav na haljini života"⁴³. Jer, poput šava povezuje oba: ovostrani i prekogrobni, vremeniti i vječni!

Biblijska simbolika i poetski realiteti

Poput *Pisama* i *Ulazak u Jeruzalem*, iako u manjoj mjeri, nosi u sebi vjernička znamenja. I mistične naznake, barem u jednom dijelu svog tkiva. Martinac je ponovo očaran biblijskom simbolikom. Iskonski je u sebi nosi, u svom transcendentno-mističnom čulu, i rado joj se vraća. Potvrđuju to i njegovi naslovi: filmovi *Uska vrata* i *Kuća na pijesku*, zbirke *Patmos*, *Pisma* i *Ulazak*, nedovršeni ciklus *Čišćenje hrama* i započeti film *Betlehem ili san o Golgoti*. Sve su to "izvatci", aluzije ili metafore koje povezuju pjesnikov svijet s biblijskim, ali ne uvijek kako bismo mi to na prvi mah shvatili, već kako to pjesnik doživljava, u suodnosu s onim što refleksivno želi reći.

Naravno, u tome može doći do raskoraka. I to ne samo između čitatelja i autora, nego, usudio bih se reći, i između pjesnikova htijenja i ostvarenja. No koliko god se književna stvarnost, u autonomnosti djela, ogleda u onome što je pjesnik kazao, a ne toliko u onome što je htio kazati, ne mogu se zaobići simbolične naznake i mistična suglasja, na kojima se začinje i gradi pjesma.

Ulazak u Jeruzalem upravo je takav znak. Da nam bude jasniji, započinje svojevrsnim mottom ili, bolje, pjesničkom naznakom: "ali danas, sutra i prekosutra / moram nastaviti put / jer ne priliči da prorok pogine / izvan Jeruzalema" (Lk 13,33)⁴⁴. Navod je određena vodilja. Dobar poznavatelj Biblije otkrit će naznačene konotacije.

Pjesnik aludira na Kristov ulazak i, naravno, tka svoj put pun životnih težnja i (s)kretanja, sjećanja, znanja i razmišljanja, osjećaja i

⁴⁰ *Pisma iz Efeza*, XI.

⁴¹ *Pisma iz Efeza*, X.

⁴² *Pisma iz Efeza*, I.

⁴³ *Pisma iz Efeza*, XIV.

⁴⁴ *Ulazak u Jeruzalem*, str. 6.

doživljaja, nemira, bolesti, molitve i vlastitih "betanijskih uspomena" - sve to sa sobom nosi "nadomak Jeruzalemu" i kroz "Ovčji prolaz", sa svim tim, ulazi, kako mu se učinilo, u svoj Jeruzalem, simbolično shvaćen kao konačno boravište na zemlji, u kojemu ga čeka, kao i Krista na Kalvariji, onaj u *Teofilu* spomenuti "šav", koji, kako se liturgija izražava, povezuje zemaljski s vječnim, nebeskim Jeruzalemom.

Ali, pjesnik je pjesnik - "ni u snu, ni na javi". Nije zaludu A. B. Šimić rekao da su pjesnici "čuđenje" - što im i nije uvijek prednost. Doista, Martinac to jest, i namjerno želi ostati. Manje ga zanima jasnoća, nego ideja i simbol. I ma koliko bili neprozirni običnu čitatelju, on ih se ne odriče. Zbog toga se gotovo nemoguće snaći u šumi susreta, poznanstava, razmišljanja, (o)poruka, misli i sjećanja u njegovu *Ulasku*, prepunu imaginarnosti i stvarnosti, vjere i njezine zamagljenosti, na simboličnom Kristovu ili pomišljenom autorovu, odnosno stvarnom "ulasku" (u onaj vječni Jeruzalem) njegova oca i majke.

Martinac je u svemu tome uporan. Na početku, kroz čudna sjećanja i povezivanja, moli se: "Bože, daj mi za nevažno strpljenja, / a za važno odlučnosti"⁴⁵. I, kao da mu je Bog to zaista dao, smjelo nastavlja, miješajući samodopadljivo prije spominjane stilove i biblijske naznake, osobne doživljaje, svoj intimni svijet i univerzalne misli i poruke. Svjestan je da "Čovjek, kad iziđe iz pustinje, / nije onaj isti, / koji je ušao u nju"⁴⁶, da metanoja na njemu ostavlja duboke tragove, da je "najbliži Bogu / kada je najmanje siguran / kada je sam sebi ukinuo / svaku sigurnost"⁴⁷, a opet s povjerenjem u Nj, iako mu je ispovjednik rekao da "se Spasitelj rijetko ukazuje ljudima"⁴⁸, osjeća potrebu za Tominim dokazom: "Mene mora dodirnuti / stvarni, uskršli Bogočovjek, / Kralj-Otkupitelj".⁴⁹

U tom i takvom stilu s nemirom i povjerenjem, u mnogo varijacija, pjesnik doživljava sebe i vjeru, neophodno "prožimanje" božanskog i ljudskog, vlastitih križeva i doživljenih raskrižja, do konačnog "ulaska u Jeruzalem". Na kraju, spokojan završava s molitvom *Očenaša* za pokojne roditelje.⁵⁰

* * *

Ne bismo dalje tumačili, već radije ukratko zaključili: Doista, Martinac je prepun religiozne simbolike, biblijskih aluzija i citata, praktičan vjernik i misaon poklonik Krista, ali nije religiozni pjesnik. Čini se da to i ne želi biti, bar ne u klasičnom smislu. Uporno se služi biblijskim izvatcima, kombinira s fragmentima; još upornije religiozno planira, razmišlja i doživljava; stvara prividan i realan odraz; osjeća

⁴⁵ Nav. dj., *Nadežda*, str. 8.

⁴⁶ Nav. dj., *Izgnanstvo*, str. 59.

⁴⁷ Nav. dj., *Duhovni abecedarij*, str. 97.

⁴⁸ Nav. dj., *Karmička stela*, str. 112.

⁴⁹ Nav. dj., *Paučina*, str. 70.

⁵⁰ Usp. *Ulazak u Jeruzalem*, str. 134-135.

snagu vjere i smisao čuda, moli se, ispovijeda i sudjeluje u obredima - sve to unosi u stihove, ali bježi od "religioznih" pjesama. Na svoj ih način simbolično tka i pomalo, i nehoteci, izaziva. Primjerice, u pjesmi *Lice Gospodinovo*, ispovijedajući vjeru, ispovijeda i njezine nemire, traženja, slutnje; dapače, u najsvetijem času pretvorbe, pošto je na zidu zapazio da piše "ibis", dolazi mu na pamet igra riječi starog proročišta: "ibis redibis"⁵¹, što objektivno ostavlja čudan dojam. Pa ipak, upravo kao takav, pjesnički moli:

Milostiva Gospo,
rđa se uspela toliko visoko da sve izgleda isto:
ustrajnost, udvornost, osjećaj straha i strah
od osjećajnosti
Kako izdržati?
Kako sačuvati čistoću i mir
kad nigdje nema sigurna uporišta?
Od uzaludne patnje i bešćutnih kleveta
iz mojih grudiju sitne ruže rastu,
moje meso klija tisućama sitnih,
posve sitnih ruža
Gospo od Ruža,
od Škapulara,
od Puta
Prepuštam ti oči i uši, usta, trbuh i srce
postupaj sa mnom kao da sam stvar.

(*Ulazak u Jeruzalem, Molitva*)

Ovaj stil, odnos, vjera i njezina (ne)određenost u navedenoj *Molitvi* na svoj način očituju pjesnika kojega sam htio predstaviti. Ona je, završio bih, lice i naliče svoga autora i cijele studije.

⁵¹ Nav. dj., *Lice Gospodinovo*, str. 106.